

ALEXA KÁROLY „A piacere”

(INTERRUPTIO VAGY CSAK ANNAK
A LÁTSZATA?)*

„Köztudott, hogy van időrend, hogy van történelem, csakhogy ezek elsősorban nyugati okoskodások. Nincsenek perzsa irodalomtörténetek, se hindosztáni filozófiatörténetek, amint Kínában nincsenek kínai irodalomtörténetek, mert nem érdekli az embereket a tények egymásutánisága. Az irodalmat, a költészetet örök folyamatnak tartják. Azt hiszem, alapvetően igazuk van.”

(Borges: A végtelen életrajza, esszék)

„Aki történetet ír, módját ejti annak, hogy a múlttól megszabaduljon.”

(Goethe)**

**Vagy éppen ellenkezőleg: van, aki azért ír történetet, hogy megtalálja a múltat. (Tisztelettel. A.K.)

A cím csak macskakörmök között érvényes, tehát úgy is értendő. Nem a közismert komponista utasítás, hogy olyan tempóban és dinamikával játszd a művet, ahogy az neked tetszik. Ezt a felhívást magammal közlöm és annyit jelent, hogy írd azt és úgy, ahogy ez (az) neked jólesik. De azért motoszkáljon-neszezzzen benned, hogy hátha akad, aki kíváncsi lesz a mondataidra. Ennek jegyében mondom, hogy mindaz, ami itt eddig leíródott: alanyi szöveg. És nem is kíván más lenni, se másnak mutatkozni. Se nem monografikus értekezés, se nem kultúratörténeti traktátus. Ez az élménybeszámoló, nevezzük annak, sem eddig, sem ezután nem rendezi magát valami tetten érhető gondolati és retorikai szerkezetbe, tehát mindennél idegenebb számára az, hogy valamiféle algoritmusra hagyja fölnezselni a (virtuális) olvasóját, akire, akinek az esetleges elvárásrendjére, egyébként sincs tekintettel. Az eredeti cím – Hélios és Poszeidon vendégeként – jelzi az előadó önmeghatározását: olyan valaki, aki egy meghívásnak tesz eleget. És azokról a tapasztalatokról ad számot, amit vendégeskedése során összegyűjtött. Pontosabban szólva, azokról az élményekről, amik a vendégiség ideiglenes létállapotában rázúdultak. Olyan el-

* Az Ithakám partját elértem..., lekötöm hajómat című – a könyvhéten az Időjel Kiadó gondozásában megjelenő – esszéregény harmadik fejezete

háríthatatlan erővel, hogy hovatovább elhitették az elbeszélővel, hogy otthonra lelt egy másik léttartományban, hogy amit észlel, az nem vízió, nem fantáziájáték, hanem maga a valóság. Még hozzá olyan valóság, ahol az idő és a tér nem a szokványos viszonyban áll önmagával és egymással, az idő a folyamatossággal, a tér meg az elhatároltsággal. (Az eredeti cím írás közben megváltozott. Hosszú volt és tudálékos. Helyette most címváltozatok vannak, amik közül egy lesz a végleges. A kérdés persze az, hogy amit az imént motyogtam az eredeti cím alapján az érvényét veszíti-e vagy nem. A nem mellett döntöttem. Tudom, jól tudom, hogy ez egy tipikus posztmodern gesztus (amit, ahogy unokáim korosztálya mondaná, „alapból” ki nem állhatok) – a szöveg része a szöveg megalkotásáról szóló szöveg is –, de ennyi nyegleséget most megengedek magamnak, főleg mert az immár kiindulópontját veszített fejtegetést érvényesnek gondolom. Másfelől bevillan egy réges-régi Tandori-émlék. Ő valamikor azt is megengedte magának, hogy a teljesen spontán (mai magyar nyelven: random) írógéphibákat is a mű részének állítsa, a véletlent szerveztse, és ezzel az értelmezőket megoldhatatlan talányok elé állítsa. Persze, hol vagyok én Tandoritól, és hol ez a szöveg attól, amit mindközönségesen műalkotásnak lehet tekinteni? És itt az asztalomon egy valahonnan – az Aforizdió, aforiz-mák kötetből – kijegyzett gnóma-poén, mert ideillik: „Az idő zárt dió. Nem lehet bekapcsolódni. / az idő zárt mák. Nem lehet széjjelebb szóródni.”) És van még egy eleme ennek a külön világnak. Az, hogy nem kis részben „idegen” szavakból, régen elhangzott, még inkább leírt szavakból is épül. Tehát – hadd nézzek vissza és magam köré – különbséget kell, kellett, netán: kellene – tenni valóság és realitás között. Ez a befejező szakasz (ha valóban az lesz...) – amely, óh, a szerzői szeszély..., terjedelmesebbnek ígérkezik, mint az, ami eddig leíródott – most úgy is vállalja a személyességet, hogy kerüli az eddig grammatikai perszonákat, a szeszélyesen, alakoskodva, vagy inkább indulatvezérelten keveredő egyes szám második és harmadik és többes szám második személyt, és ráveszi a szöveg létrehozóját, hogy fogalmazzon „a maga nevében”. Ahol és amikor csak lehet. Jóllehet az előadó miért is nevesítse magát, így a jogos kérdés, ha egyáltalán képes is lenne rá, vagy ha egy alkalmi név bármiképpen is utalhatna valamiféle alanyi valóságra – és megint tekintsünk el a realitásoktól. Közben pirulok. Mintha egy olyan író volnék, aki megengedheti magának, hogy műhelydilemmáit is közlésre érdemesnek tartsa, hogy rafináltan adagolt szakmai titkainak előadásával az olvasóban azt a tévképzetet erősítse, hogy lám-lám..., most már ezt is tudom..., most már akár neki is ülnének egy... valaminek... Erről természetesen szó nincs. Mondjuk, talán ez még megengedhető, egy szabálytalan, egy szabályokat ismerő, de azokkal mit sem törődő iromány, beszél magáról. És itt újra a szerzői fenomén alakja homálylik elő. Rövidre is zárom a kérdést. Ha azt ki merem jelenteni egy szövegzűrzavar mélyén, hogy „ez vagyok én”, az nem jelent se többet, se kevesebbet, mint azt, hogy „az én (most és itt) nem személy, hanem médium.” Az önazonosítás legfeljebb – és biztosan – csak annyit jelent, hogy egy Kárpát-medencei és magyar férfi az, aki itt megszólalt. Akinek persze azért vannak alanyi személyiségjegyei: pl., hogy passzionátus olvasó

és utazó, hogy hajlik az önmutogatásra (ha ezzel az ön-nel nem is tud mindig mit kezdeni), hogy a szabályok meglétét éppen olyan fontosnak tartja, mint a jogot a szabályszegésre, ideértve azt is, hogy a maga kedvére el-eljátszadozzék különböző szövegalkotói szerepekkel – a lírikustól az értekezőig, az epikustól az álomfejtőig. S aki itt visszatér grammatikailag a szövege első mondatához, noha ott a megszólalás egy Ady-mondat individualitásától kapott bátorítást. Úgy látom azonban továbbra is kerül engem (vagy csak ezt a szöveget?) az egyes szám első személy. Tehát akkor megmondom, hogy miért érzem szükségét a váltásnak. Ami nemcsak előadásmód lesz, hanem tematikai változásokat is kell hozzon, és ami ezekkel egyet jelent: a motiváció megváltozását a beszéd tárgyjak kijelölésében.

Ausztriában születtem egy 858 méter magasán épült hegyi városban-várban, kevés híján háromezer méter magas havasok között. Szülőházam, Schloss Larchen, ma helytörténeti múzeum, legutóbb én is jegyet kényszerültem venni, hogy beléphessek. Viszont a szülészeti emlékeket hosszan tanulmányozhattam a Susztertorony és a Boszorkánytorony biztató tekintete alatt. A Wikipédia hat híres radstadti szülöttet sorol fel, a másik ötből három a szülő, van egy reneszánsz orgonista és egy salzburgi érsek. Némi pár hónapos ausztriai kényszerkalandozás után oda kerültem, amit azóta hazámnak nevezek. Jóllehet a Kádár-korszaknak voltak olyan évei, amikor komolyan fontolgattam, hogy osztrák állampolgárságért folyamodom. Minden magyarországi lakhelyem budapesti volt, a főváros pesti-alföldi oldalán. Családom nagyjából reprezentálja a Kárpát-medence peremvidékeit és táj- meg emberfajtaikat. Anyai öregapám totként a Nyugati-Kárpátokat, felesége a Keleti-Kárpátok cipszereit, az apai ág a Dél-Bánságot, a helyi rác-oláh fajtakeveredést, némi örmény illúzióval színesítve. Meglepődve tapasztalom, hogy sehol nincs nyoma a két reprezentatív magyar nagytájnak – a Pannóniába rögzült Dunántúlnak és a keleti örökség hordozójaként számontartott Alföldnek. Ezek az ágak – melyek egyike sem katolikus – a fővárosba sodródva kerültek össze a XIX-XX. század fordulóján. A zöm: evangélikus, vagy az már a számomra beláthatatlan generációk óta, vagy – apámat egy nevelőapával nevelő nagyanyám döntése révén, amiről soha senki nem beszélt, én is csak pár hónapja tudok róla – úgy, hogy a görögkeleti (görögkatolikus?) egyházból váltottak a lutheri ekléziába. Őszinte bánatomra senki nem érintkezett a reformátussággal, és halvány nyomai sincsenek a zsidósághoz való akár a legvéletlenszerűbb kötődésnek. Gyerekkori tájélményeim érdektelenek, a legkevésbé sem egyediek, esetleg reprezentatívak. Pest-környéke, a régi paraszt Rákospalota és a külső József- meg Ferencváros, a Balaton... Az Alacsony-Tátrához egyetemista koromban jutottam el, és ekkor, majd évente – egy/a nyári szünet(ek)ben autóstoppal – a tengerhez, át a Magas-Tátrán, át a klasszikus magyar–lengyel gránicon. Elsőre cudar időt fogtam ki. Az Északi-tenger szürke volt, a sósvízi permet az esővel keveredett, a fövényen néhány tarka vászon fürdőkabin próbált ellenállni a kegyetlen szélnek. A bujdosni kényszerült Balassi emléke vigasztalt, tudatosítva persze bennem, hogy én már Gdansk környékén próbáltam talpon maradni a vi-

harzó északon és nem Danckában vagy a Danzigi korridor kiindulópontján. Fiatal házasként egy nem egészen két napos út során jutottam el délre: át Jugoszlávia szlovén csücskén Velencéig. Tehát a bledi tó Szlovéniája, Friuli-Venezia-Giulia és Veneto. Honnan tudhattam volna, hogy Júlia (Giulia) leányom (akinek nevéhez Balassi, meg tanárom, Komlovszki Tibor, és mesterem, Klaniczay Tibor névválasztása adta az ihletést) éppen ezen a tájon lesz majd sok év múlva muzsikus akadémista. Ez már az Adria világa volt, a déli tengeré, amihez társultak ekkortájt a bulgáriai tengerparti élmények, amiknek a mélyén természetesen ott lappangtak a klasszikus görög gyarmatosítás emlékei is, a déliségbe ágyazódott múlt, a Balkán vadságát színező mediterrán mitikus emlékezet. Meg persze Ovidius Tomija is. Az mindenesetre még ma is elgondolkodtat, hogy miért nem a feleségem régi Hont vármegyei (északi) pátriáját, a különben nagyon szeretett és életre szóló élményekkel szolgáló Nagyborzsönyt választottam végleg második otthonomul, hanem a délnyugati géniusz lakhelyét, annak is a „szívcsakráját”, Egyházashetyét, Berzsényi Dániel szülőfaluját. Mindig megemlítem, ha módot keríthetek rá, hogy a kertem vége szomszédos a (mára már nyomtalanul eltűnt) régi temetővel, ahol a költő apja is meglelte a végső nyugalmat. Kertvégi fáim – akác, nyír, eper, vadmeggy, kislevelű hárs – gyökerei alighanem feléje is tapogatóznak. A házam előtt a koldusállásban „üdegééve” (ahogy errefelé mondják) gyakran nézegetem, ahogy a kerítés (helyi szóval: a bástya) előtt a Mediterráneum hasonulni próbál a Kemenesaljához, vagy fordítva: öregbedik a füge és virít a gránátalma (rég magyar szóval a pomagránca), este meg kétfelől árad felém a déli illat: a levenduláé és a jerikói loncáé. Persze ha nagyon akkurátus szeretnék lenni, megemlíthetném, hogy akad még itt, mint majd mindenfelé a Kárpát-medencében közel-keleti, bibliai növény rengeteg – a fűz, a tölgy, az alma, a dió, a mandula, a lilium, a rózsza, a borostyán stb., a csalánig bezárólag. A sznobizmusomtól felkarolt délies bukolya (és a magyaros nyalkaság) jegyében vagy negyedszázada vettem a szomszédos Kissomlyón néhány száz ölnyi szőlőt is, pár évig magam és magamban műveltem, „kástélyosnak” mondott elegy-belegy parasztoromat ihatónak mondták, meg is ittuk azt a három-négy száz palackot évente. Mivelhogy palackoztam is, a hozzávalókat Szlovénia Lendva melletti magyar falvaiban szereztem be. Mindenesetre borom ízénél fejlethetlenebb az az érzés, amit a meleg bazalt sugárzott belém, amikor magányos munkálkodásaim közben ebéd után, szikkadó kenyérke, valami kis húsremény, langyosodó víz, elnyúltam – így-úgy megkötött, de rendesen metszett és permetezett – gyalogszőlőim sorfala között, az örökké termő hagymák és sárga színű paradicsomok szomszédságában, fölülről a déli forróságú nap figyelt rám, alulról meg a vulkánikus évmilliók. Tudtam, hogy itt szarvas pihent meg, arrább meg vaddisznó kutakodott éjszaka. „... nevetnek szőlőm fürtjei” – írja Berzsényi, és hányszor meg hányszor morfondíroztam azon, hogy a Berzsényi-famíliának miért is nem volt itt szölleje, noha a kissomlyói „terroár” gazdagságával még a Ság, sőt a Nagy-Somlyó sem vetekedhet (mondjuk, mi – itteniek),

hát akkor, borzalom és „létrontás”, miért kellett Dani uraságnak utóbb Somogyból, Nikla mellől, a gombai „hegyről” ide szekereztetni a bort mogorva atyjához rögvest – gondolom – a második fejtés után, a téli latyakban-jégkásás úton, aztán a javát tovább Sopronba eladni. Volt közük Kissomlyóhoz, tudjuk, az iskola meg az evangélikus egyház, megjegyzem, nem tudok magyar faluról, ahol a központot a protestánsok nagy temploma uralná, míg a katolikus kápolna kénytelen meghúzódni alig észrevehetően a hegyoldalban. Nos ez a katolikus istenháza a hegy keleti oldalán van, se nem a borgátai, se nem a kissomlyai oldalon, az öreg Somlyót nézi a láthatáron, talán, ha félórás tempós gyalogjárásra a Berzsenyi-háztól. Arról nem is beszélve, hogy akkor még volt egy jól karbantartott földút Hetyétől a szőlőhegyig, amit aztán a tsz-időkben beszántottak. Kapott ugyan Dani úrfi egy szép kis birtokot, amikor megnősült, Sömjénben, félig-meddig hiteles présháza ma is áll, egy turista-ráfogásos cseresznyefa mellett, magam is szemelgettem a szomszédos (némileg gyanús) kékszőlőkből. Takáts Gyula bátyám kutakodott Berzsenyi somogyi birtokainak dolgaiban, vele utoljára éppen egy Berzsenyi-napon találkoztam Hetyén, ragyogott szép ősz haja, stuccolva nőhódító bajusza, mellettünk persze ott volt az „új földesúr”, Ambrus Lajos komám is, meg minden boraink tudója, szegény néhai Csoma Zsiga. 41 holdat sikerült összeszedni a kupeckedő költőnek, végül – ha igaz – egy tagban, azt persze senki nem tudja miféle vesszőket dugdosott a domb homokjába. Állandó beszédtemánk az is, hogy Berzsenyi milyen technikával terelgette a borágot, úgy-e mint a régi rómaiak (vagy a lustább magyar kisurak), föl a fára, vagy teraszosan, inkább talán parasztosan. Kerti otellóm is szívesen nyújtózik a kerekeskút és a meggyfa felé, amíg hagyom. (Remek pálinka és szőlőzselé alap.)

S ha már a neve és árnyalakja, szerencsé(nk)re, „idekeveredett”, időzzünk is el kissé Takáts Gyulánál, aki a félmúltnak azon nem kevés jelese közé tartozik, akiknek életében és művében az újabb idők ízlés- és érdekvilága mind kevesebb emlegetni valót talál. Pedig sok minden költői-líratörténeti, sőt irodalom-közéleti érdeme mellett, egyike azoknak, akiknél a mediterrán hagyomány szerkesztés, folyamatosan jelenlévő eleme a versnek és a világképnek. Soha nem szakadt el a Dél-Dunántúltól, a Balaton-melléktől, és ami ezzel szükségképpen együtt jár, a magyar-latin-görög klasszikus tradíciótól. Rá igazán illik a „pannon” jelző. Nála a versbeli „itt”-ben mindig benne van az „ott”, de ha fordítva: ha az európai dél ihleti a verset, a szcéna nem nélkülözheti a hazai tájképelemeket. „A legnagyobb latin, a hétszilvafás” Berzsenyi egész kötetet kap tőle, verset, szép- és értekező prózát vegyest. Mi is lenne más Berzsenyi, mint „Horáci-cédrus”? Aki mindig ott van a közeledben... A somogyi klasszikus című ifjabbkori darabja így indul: „Hinnéd, Horátius földje, / oly idilli, méla kép. / Halvány pasztell szakában lép eléd...” „...úgy véled, halk spondeust / ringat feléd a szél...” A niklai elégia disztichonjai a háborúban a hullarabló oroszoktól feldúlt nyughely jelene mögé a méltó múltat idézi: „Hádesz ölére is úgy ment, mint ahogy ősi szokás volt”, így a kezdő hexameter, amire egy pentameter válaszol: „s kriptád torka

sötét hádeszi ködkapu lett.” Mindenütt az ott és itt egysége: tájban, mitológiában, költői emlékekben. Polyhymnia az ő múzsája, a himnusz és az elégia istennője a Parnasszosz hegyének lábjáról. „A ködből jöttem én s íme / rózsát dobál felém a sziklapart, / kék tenger bársony hátterét / görög oszlopsor bontja szét.” (Búcsú Itáliától) Az Egy boldog kor elé alcíme az, hogy Aphrodité elsüllyedt kertje: „...hóval telt havasi mandulafásba... / ...mint mediterrán csillagot / nézem a visszahajló szerecsen napot.” Megrendítő a képzetelgye annak versének, amit a környékbeli parasztok helytállása ihletett az 1848-as horvát betörés idejéről: „Vakító márvány oszlopok közül / villámló pásztor-nép röpül. / Költők szavára kardos hadsereg / csattog Athén, Pákozod felett...”, s a summa: „Görögség, magyarság, képzeletembe / eggyé forrt lángba ölelkezve.” (Villámló szivárvány) Egy somogyi szüreten: „és darazsas musttól ragyogva / Juppiter jön / mézes küllőkön forogva...”, és az elképesztő találat a vers végén: „S a cukorfokmérő üvegzára, / mint görög hajó árbocfája / rezeg a pannon éjszakában...”

Utazásaim a későbbiekben, legyenek azok hivatalosak vagy vigalmiak, főleg Közép- és még inkább Dél-Európára összpontosultak, a szolid kéjutazások szinte mindig a tengermellékre, és csak egy fél mondatban utalok arra, hogy közben bejártam – mondhatni – majd’ a teljes Glóbuszt, északot és a trópusi délt, a legtávolabbi nyugatot és az Indiai-óceánon túli fertályokat, megmártózva minden óceánban. Ne tűnjön hivalkodásnak, de muszáj előhívnom ezeket a képeket egy elemi beismeréshez: tehát – néztem én a korallokat és lestem a murénát üvegfenekű csónakban, kapaszkodtam moszattól csuszamos cápavédő vashálóba, guvadó szemmel (és mímelt iróniával...) válogattam a koktélok és a lakosztályok között ilyen-olyan luxusplázsokon, baktattam lóháton az óceán süppedékes partján valamely délmélyi végeken, igyekeztem alkalmi „robinzonként” az imént összeszededetett kagylók tartalmát kinyerni egy névtelen sziget felforrósított kövein, de – egyik ilyesféle emlék sem versenyezhet egy nyárvégi délutánnal, amikor a Kissomlyón egy pohár furminton átnézve próbálom tetten érni a közelítő őszt a Balaton-felvidék hegyein, vagy amikor szülőházától egy – bibliás szóval – futamatnyira, az ablakon túl pilinkélő hóhullásban a felmelegedő téglakemencéhez dőlve belefelejtkezem egy Berzsenyi-elégiába, vagy amikor felidézem a szomszédos Csöngé nagy szülöttjét, amint valaha a ferenc-hegyi éjszakában élénk varázsolta Szent Györgyöt és Észak-Afrikát, és az Octopust, aki/ami úgy is tudott pusztítani, hogy nem is létezett. Egyszer előadást tartottam Badacsonyban valami kedves Veszprém megyei helytörténeti összejövetel alkalmából a reformkori magyarok szerelmi életéről. Ez is egy örök időkre kimerevített kép. Ülök a Szegedy Róza-ház nagytermében, Kisfaludy Sándor biedermeier íróasztala mögött, mondom a magamét egyre lelkesültebben, talán már nem is én beszélek: előttem az ablakok boltívei, telis-tele muskátlival, és mögötte a Balaton merő arany ragyogás. És a Himfy-szerelmeinek varázslatos egyhangúsága mögött – bennem – ott a versek (korosodó és házsártoskodó...) múzsája, ahogy az ürmös borának ízesítésén medítál, meg-meg-

rángatva a csivitelő badacsonyi lányok copfjait... No, majd a gazda megvigasztalja őket...

Mikor melegülnek át ruháid, mikor nyugton van a föld a déli szélről?” (Jób könyve, 37.16.)

És most – hadd kövessem az asszociáció parancsoló üzenetét – Ausztrália bozóttüzekről megvilágított irdatlan óceáni hullámaival a szemem előtt, eszembe ötlük, szinte hullámmal a hullámok hátán, a Grant kapitány gyermekei című Verne-regény. Meg maga Verne Gyula. Mert – ha ráfogás, ha nem, bár nem hiszem, hogy merőben utólagos átköltés lenne – meggyőződésem, hogy a Dél, azon belül a Földközi-tenger iránti vonzalmam fő forrása, azaz az első impulzus, ha nem is tudatosult akkor, csak most hatvan év után újraolvasva, nem más, mint a Sándor Mátyás című könyv. Kiskamaszként persze elsősorban a kalandossága volt a megragadó, ahogy az igazság könyörtelenül érvényesül, nagyobb fiúként meg az, hogy a mivelünk kevéssé rokonszenvező franciáktól a magyar szabadságszeretet, íme, milyen szép szavakat kap. Mostanában bukkantam rá a könyvben Vernének egy Michelet-citatumára. „Szép a Földközi-tenger, és ennek két oka van: harmonikus környezete, valamint a levegő és a fény üdesége és áttetszősége. Csodálatosan megedzi az embert. A legnagyobb ellenálló erővel, keménységgel ruhazza föl.” Szüksége is volt az írónak erre a vélekedésre, hiszen – magyar – főhőse ezeket a tulajdonságokat nemcsak erdélyi alkatának és magyar honfiúi elkötelezettségének, hanem földközi-tengeri utazásainak is köszönheti. Megdöbbentő az az enciklopédikuság, amivel Verne élénk, azaz egy hajdani kiskamasz elé, tárja a tengeri és tengerparti nagytájat, ahol a történet játszódik. Trieszt, Szicília, Monte-Carlo, Tripolisz, Ragusa, Pola, Pisino, Cattaro, Málta, Korzika, Gibraltár, Hercegovina, Dardanellák, Brindisi, Sidra-öböl, át Kis-Ázsiában és Közél-Keletre és a listának még a felénél sem járunk, amihez kapcsolódik a tengerpartok bámulatos fajtakínálata: van spanyol és osztrák, vannak provancei-iak, marokkóiak, montenegróiak és olaszok, görögök, szaracénok stb. Az persze föl sem merül, hogy ne franciául menjen köztük a szó... Hadd ne mellőzzem az együgyű summázatot: íme Európa bölcsője és benne a „magyar jelenlét”, ami valami – regényes-romantikus kötődést is sugall (legalábbis a számomra) a Dél és a Kárpát-medence között. Verne neve vonzza a másik nagy kamaszkori olvasmányélményt, ami szintén „ide” kapcsolódik. Dumas Monte Cristoját. (Frissen újraolvasva mindkettőt, el nem háríthatom a gyanút, hogy Vernét erősen meghihtette kitűnő elődjének hősválasztása és a mindent meghatározó árulás-szenvedés-bosszú mozzanatainak cselekményszervező struktúrája, ami mögött ott lüktet a történelmi valóság Napóleontól a századközep forradalmas időszakáig.) Vernénél kevésbé, Dumas-nál annál intenzívebb a franciák „birtokon belüli” magabiztossága, ahogy a Földközi-tengert – hajóikat és gyarmatosító hajlamaikat követve, egyáltalán az őket minden és mindenki fölél növesztett „esprit” nyomán – irodalmilag is birtokba óhajtják

venni. Dumas meglegszik azzal, hogy a tenger két szélső pontja – Marseille és az albán Janina – közé rendezze a cselekményt, bevonva pár szigetet is, és csak egy-két népet jelenítsen meg a térségből a domináló franciák mellett: olaszokat, görögöket, katalánokat („a tenger cigányait”). Róma hangsúlyos szerepet kap a regényben, annyira, hogy idehozza újra Márait: „...nem lehet elkerülni Rómát, örökké vissza kell térni ide... Róma... A szívdobbanás, mikor elindulok az aszfalton. Nem én megyek, egy sors lépdél itt, amely egyidős az európai emberrel.” És itt van velünk együtt Dobai Péter is: „Egy egész kontinenst éltető heves szívdobogású szív, Cor Cordium, a szívek szíve... Róma Európa szellemi szinonímája... Az emberi történelem, mindig Rómával volt viselő.”

És... minden mindennel összefügg, írom le a közhelyek közhelyét. Pláne, ha ráadásul még engedünk az asszociációk mézesszavú parancsainak is. Róma és a Via Appia..., mondjuk. Mennyire jelentéstartó az, ha az úti cél és az oda vezető vagy onnan el-kifelé vivő út egy látványt alkot – bennünk. A Via Appiának mindig Rómából vágunk neki, mi kései arrajárók, akik oly szívesen képzeljük itt igazi zárándoknak magunkat, létünk felől üzve, sorsunkat fellelni óhajtván. Hajdani katonák trappoltak rajta, halottaikat rejtegető keresztények osontak az éjben a katakombák felé, kereskedők légiói, és volt eset, amikor hatezer rab-szolga kivégző keresztje élénkítette a látványt. Regélik, hogy – a menekülő – Péter apostol itt találkozik a feltámadott Jézussal. Ennek az útnak, letagadhatatlanul van olyan üzenete, amit, ha mernénk, így fogalmaznánk meg: te meg a halál. A halálról, amit az elérhetetlen messzeségbe szeretünk képzelni, itt hirtelen azt érezzük, hogy szelíden mellettünk lépked. Ezért is fordulunk olyan készséggel, különösen, ha leszállóban az alkonyat, vissza a Város felé – immár újra turistaként. Amíg nem késő. És ha messze délről-délkeletről indulnánk és Rómát Appia felől közelítenénk meg? Tarantóból vagy Brindisiből? Persze megint Pál apostol jár előttünk, mint oly sok táján a Földközi-tenger medencéjének. Még azt is tudjuk, hogy a hívő atyafiak meddig mentek eléje Rómából, hogy üdvözöljék. Vajh' hány kocsmát nevesít még ezen a találkahelyen kívül az Új testamentom? Tres Tabernae – Apostolok Cselekedetei, 28.15. Nekünk magyaroknak szerencsénkre a Via Appia Nápoly környéki szakaszánál élt egy írónk, akinek szemei előtt megjelenik a Rómába, a végzete felé ballagó apostol. Még arra is veszi a bátorságot, hogy feltételezze: „...valószínűleg bajtalan, fakó, kevésbé ápolt nők vették körül Szent Pált.” Aki „...itt fürdött hét napon át, Puteoliban... Megfürdött a Solfatara kénes barlangjaiban, aztán sétált fel és alá a parton, a nép között... És lehet, hogy egy délután elment a cirkuszba. Végül is római polgár volt... Itt ült Puteoliban, a cirkusz kakasülőjén, és nézte, amint két vidéki másodrendű gladiátor megöli egymást. És tudta, hogy körülötte halott egy műveltség, s minden, ami ehhez a műveltséghez tartozik... Aztán az előadás végén felkelt a kőpadról, s ezen az úton, ahol most megyünk... elindult, végigment a tengerparton, átment Posillipo dombján, elindult a Vezúv irányába, végiglépdelt Neapolis utcáin, ahol senki nem ismerte, végigment a Via Appián,

hogy Rómába érjen, s ott aztán börtönbe vessék, megöljék, és megváltsa a világot.” Megváltsa a világot..., mert őt is megváltotta a világ. A „világ”, amit Jézusnak is neveznek – lásd a nagy víz mélységein átláboló Szent Kristófot, vállán a gyermek Üdvözítővel. Tudjuk, hogy a földabroszon ábrázolhatatlan egy olyan út, ami egyszerre a Via Appia és az, ami Damaszkuszba vezet. Pedig két évezrede tudjuk, hogy ez az út a legigazabb realitás. Így együtt, így egyben.

Via Appia, a csend és a halál, a halál és a béke, Róma és Nápoly között a tengerpart, a szigetek Puteoli előtt – nevezhetjük ma akár Pozzuolinak, mindegy –, hajók tömege a világ minden tájáról, kezelhetetlen tömeg, aminek mégis rendje van, a földből bódító gázok és gőzök, meg-megkordul a Vezúv lávát izzító gyomra a mélyben, alvilági üzenetek, ó, Pompeii is ott a szemhatáron és a zsigerekben, meg a 79-es év, de hát ki számolt ekkor még Krisztus születésétől..., és íme Pál apostol, akit hol hullámaira emel, hol kivet magából a tenger, aki csak az imént számolt be születéséről Agrippa „királynak”: „Délben látám az úton, hogy a mennyei világosság, mely a Napnak a fényességét meghaladja vala, környül vett engemet” és ebben a fényben kétezer év óta ott kell látnunk az alvilág lassan feketülő szürkeségét is, „Alkonybíborban úszik a hajó”, még nem Pál apostolé, de azért őt is odarajzolja a korlátokban kapaszkodók közé a hiteles képzelet, „Langyos párázat rezg a légben...” és olvassuk tovább: „egy szigetre kell pedig nekünk kivetődnünk...”, látja és írja szegény tüdőbeteg Reviczky valahol egy zugban a régi Pest várfala tövében az egyik lotyófertályon vagy a Rostély utca pálinkásbutikjában a mindenféle nedveket szörcsögtető asztalon, Babits küldi maga előtt a néhai lírikust, Fogarásról, a száműzetésből, hogy képzelegjünk a tengerről, az istenek boldog létezéséről, a déli forróságról, Tibérius korának vége, a kereszt már megkapta a maga zsákmányát, Pál apostol meg odahagyta Damaszkuszt, időrend, ugyan, a vers merő daktilikus rohanás, száguld a vég felé, ami a kezdetek kezdete lesz, kiömlik a bor, leroskad a táncoló, ecetízű a női száj, minden boldog sziget belevész az éjszakába, talán csak egy marad, „Él az Isten; / Nem fűben, fában, kőben, de a szívben...”, két évezrede tudjuk, ha nem is hisszük, zsigereink súgják a nem-et arra sorra, hogy „A kicsapongó istenek halottak”, antik-félisteni önmagunkat nem tudjuk felejteni. Hol ez a bizonyos sziget, sziget, kérdezi a közelmúlt kétezer éve, lakatlan-e, szörnyek lakják, vajon, megnyugt-at-e a partokhoz csapódó hullámok hangja, ami csak változata a csöndnek, ha a csöndben ritmust is értünk, tovább hajózásra készítet-e..., és tudjuk, mert tudjuk, hogy itt hajtotta át a parti sziklák között a fővényre Aiolosz, a tenger Poszeidonjának fia azt az Ithakát kereső hajóst, aki még mit sem tudhatott a mi apostolunkról, és mit kezdünk azzal a zenével, amit fülünkkel hallunk-e valahonnan, vagy bennünk szól, ami drámai hangzatok sora és mégsem a halálé, de nem is szól a halál ellen, hanem azt akarja elhitetni, hogy a halál, ha létezik és magába fogad, békét kínál, „a domesztikált halál?...”, és hol vagyunk ahol vagyunk, délen-e, a mélybe is és a magasba is nézünk, hol nyugszik meg a tekintetünk... A fénybe születő déli világ, és a tenger vadságának meg szelídségének kiszolgáltatott déli ember tőlünk északiaktól tudja meg, hogy miért és hogyan más a békés és megbékítő halál,

mint az, amit a természet pusztulásként tud csak felmutatni. Odüsszeusz nem tudott eljutni Hádész birodalmába, hogy ki nem mondott kérdéseire feleletet kapjon, csak az alvilág kapubejáratáig juthatott el, Ponza volt ez a sziget, tele különös sziklával és barlangokkal, a kapu nem zárt pontosan, gőzök és gázok tudósították talányos látomásokkal a kíváncsi hajóst, az idő paradoxona-e az, hogy ennek a kis szigetnek a neve ama Poncius Pilátuséból fejlődik, akinek lesz és volt szerepe az Üdv-történetben, északon és délen egyaránt, Ponza és Puteoli..., Odüsszeusz és Pál apostol, vállal a vállnál, nézik azt szigetet, amivel nem tudnak mit kezdeni, amit egy északi festő fog ideálmodni, egy hatalmas kötömb az egész, félkörben a szirtek, közöttük a semmibe nyúló fekete cédrusok, a kőfalakban mintha ablakok, kőkapu fogadja a kikötni készülő csónakot, amin egy világosabb és egy sötétebb árnyék, természet és emberi megalkotottság egysége, értelme nincs, csak sugallata, a sugallat a magyarázat és megfejtés arra, amire nincsenek szavak, az északi festőnek délre kell mennie, hogy elmesélhesse a Délnek azt, amit az Északiak egész sorsukkal tudnak és tudomásul vesznek, képzelgünk mi itt Észak és Dél között, az evangélium elkötelezettjei, akik nem fogják be fülüket a görög dél szirénhangjai elől sem, Böcklin meg csak fest, csak feszíti az új meg új vásznakat, ötször-hatszor-nyolcszor, ki tudja végül, hányszor festi le a Holtak szigetét, az elbutult turistává váló északi polgár meg kis képezlappal kezében fürkészi a déli vizeket, hogy vajh' merre is azok a ciprusok, és nincs-e vitorla a szemhatáron, ami a reményről sóhajtana-makogna, se Homérosz, se Pál apostol, vitorla..., hogy van-e köze a szárazföldnek a szigethez, a víz nem csak elvált, hanem összeköt is, és vitorlás is van, nemcsak az a bizonyos hajó a maga árnyalakjaival..., és amikor egy gácsi patikus lesodortatva a Kárpátok vízesésétől a baalbeki cédrusokhoz, maga is talál egy szigetet, ha igaz, ha nem, ha ő, ha egy csaló a nevében, az ő halottas szigetén alakok mozognak, mintha..., bábok, szobrok, festett figurák, amivé lettünk vagy amik lenni fogunk, a sziget az út végén már nem más, mint bizarr színpad, marionett, a semmibe kikötött Bolondok hajója, ahol a színek sötétjei és világosai dermedt egymásmelletteiségben hallgatják a zenét, a zenét, amelynek szerzője pontosan tizenhét esztendő óta próbálja átírni magában a cisz-moll prelűdöt, hogy eljusson az Op. 29-hez, attól a halál irtózatától és feldolgozhatatlanságát megérezkítő darabtól, hogy mit is él át a koporsóban felébredő tetszhalott, minden koncert borzongató ráadás ez, a búcsúzó pezsgő és a ruhatári tumultus előtt, hát nem a feltámadás diabolikus paródiája ez..., a romantika legutolsó hiteles pillanatában, addig ami eljut maga is ahhoz a halottakat váró szigethez, ahol..., és ő maga is, mint nagy elődje, ott járt Drezdában, és bizonyára megállt Dosztojevszkij lába nyomában Claude Lorrain képe előtt, ő aki Velikij Novgorod felől jött, a Szent Szófia katedrális mellől, ez az egyetlen hely a világon, ahol az Üdvözítőt az ikonfestő összeszorított ököllel mérészelte ábrázolni, jó, ha ezt ma is számon tartjuk..., égbe szálló hegedűk és fúvósok, a mélyben néhol vad visszabeszélés, a szépség és a melankólia üzenete, ahogy a zene elhal, mert „abbamarad”, mint minden az ég alatt, „Te zongorádba száműzött” (Baka István: Rachmaninov zongorája, Kocsis Zoltánnak), Rachmaninov ujjai

Szent Sebestyén

másfél oktávot, vagy talán kicsit ennél is többet fogtak át, ezt a zenét és is Kocsis Zolinak köszönhettem, akinek az ujjai biztosan terpesztettek ekkorát, noha ezt kézfogás közben nem érezkelhettük, de mindig óvatosan fogtam vele kezét, legutoljára már inkább összeöleleztünk, így köszöntöttük egymást és persze magunkat is a Holtak szigete felé menendve, ki előbbre, ki hátrébb...

És folytassuk ott, ahol és ahová megidézünk Vernét és Dumast, mert persze itt van a mi Jókaink is. A janicsárok végnapjai ugyanazt a legendás albán hőst („a muzulmán Bonapartét”) rajzolja meg, akit Dumas és még előbb Byron, akibe – állítólag, hiszen Délen vagyunk, a felfokozott érzékiség birodalmában – a pasa még bele is szeretett. Mi az, ami ebben a két „ifjúsági regényben” olyannyira megragadott, hogy az élmény életre szólóan befolyásolt, és nemcsak érzelmileg, hanem – mondhatni – a saját sorsát térbeli magántörténetként megélt értelmiségiként is? Mi ez a „másság”? A Dél mint végtelen szabadságot árasztó és hallatlanul formagazdag térség. A tenger, ami nemcsak a szabadság megnyilvánulása, hanem az elrejtőzés kivételes lehetősége, ami az alakváltozásnak, önmagad megváltoztatásának is záloga lehet. A tenger, ami egyszerre elválaszt és összeköt. A tenger, ami a szárazföldi ember számára a kalandok kifogyhatatlan lehetőségét tárja ki. Azaz az északi embert visszaviszi a mesékhez – Dumas főhőse „Szindbád, a tengerész” alakjában tér vissza a poklok poklából, hogy le-sújtson a bűnre – megistenülve, mert a tenger, ami egyszerre valóság és mitológia könnyedén emeli ki a személyiséget a hétköznapi létkeretek közül. Tehát a „magyar” olvasó itt és így megélheti az idegenség meghódításának élményét: ami a térrre is vonatkozik, meg az olyan alakokra, a kalandorokra, akiknek soha nem lehetett helyük a „magyar Glóbuszon”.

„Mindig elragadó, ha valaki olyasvalamiről beszél, ami nincs, és még elragadóbb, ha olyasvalamiről beszél, amit ő talált ki... Lebilincselő... mindez pontosan így volna, hogyha volna valami, amiről ezt el lehetne mondani.”
(Hamvas Béla: Szerb Antal: A magyar irodalom története.)

S ha már Jókai neve leíródott... Tapasztalhatjuk, amit Hamvas Béla is megerősít, hogy ő volt az egyetlen magyar író – talán az egyetlen magyar –, aki mind az ott Kárpát-medencei géniusz magáénak tudhatta: aki mindegyiknek a földjén ott-hon volt. És ehhez a mély és misztikus térségi elkötelezettségéhez a romantikus lélek hallatlan izgatottsága és kalandvágya társult. Meg a „mindent tudni akaró” polihisztor kíváncsisága. Nos, ezért oly természetes, hogy a Földközi-tenger világa, annak is a Provance-Nápoly-Dalmácia vonulata is megragadta a fantáziáját. Sőt. Ma olvasva Jókait, az a legmegdöbbentőbb olvasói élmény, ahogy a mesemondó látomásossága összekapcsolódik nála a valóság precízen rögzített elemeivel, a fantazmagória az enciklopédikus tudással. És nem ritkán – a legmegnyerőbb eklektikussággal – keveredik is mindez. Ismeretes anekdota, hogy amikor dicsérték a balatoni rianás leírásának (látomásos...) szakszerűségét

Az aranyemberben, azt válaszolta, hogy ő ugyan soha nem látta azt a valóságban, a sógora mesélt róla „egyszer-mászor”. Szegény kisnemzeti-tengernélküli Jókai..., mondhatná valaki. De azt ki tudja, hogy Rimbaud A részeg hajó megírása előtt – állítólag a legszebb vers, ami a tengerről valaha is íródott – maga sem látta a nagy vizet... Ebből a versből két sor – lesz még dolgunk az effélékkel: „És mocsár fortyogott és óriási varsán / rohadt a sás között a leviatháni hal...” Az asztalomon Jókai három regénye. Három könyv a nyolcvanas évekből, amikor már a nemzetben is, meg az íróban is szépen lecsöndesedtek a hazafias-nemzetmentő indulatok. Irónia és melankólia – a művek mélyebb szövegeiben, valami különös (f)elszabadultság. Mindháromnak a története során eljutunk a Földközi-tenger világába. A lélekidomárban egy hajdani résztvevő elmesél egy tengeri csatajelenetet. Effélét az író természetesen soha nem láthatott. Megjegyzem: egy datálhatóan és földrajzilag pontos esetről van szó – az 1866-os lisszai ütközetről, egy osztrák hadihajó elsüllyeszti a Ré d’ Italiát, az olaszok büszkeségét a dalmát partok közelében. És hadd emlékezzek pironkodva vissza azokra a képzelgéseimre, amiket főntebb összehordtam a tenger mélyéről. Tehát előttünk a kettős előadás valahol Nápoly és Genova között – a mondatokat magába temeti az Adria és az apokalipszis. „Már ekkor az egész hajó süllyedt alá. Ezer élő ember volt rajta. Mikor ennek az ezer embernek a halálordítása, melyben utolsó lélegzetét kiadja, megzendült ott a vizek mélységében, hogy az egész tenger, mint valami óriási hangszer visszhangzott bele: ez volt aztán a dal! Azt hittem, hogy megfojt ez a rémséges halálzene! Fuldokolva küzdtem fel magam a víz felszínére. Az óriási hajó akkor süllyedt el éppen a víz alá. Az utolsó árboca a rákapaszkodó emberekkel még csendesen elfordult maga körül, s akkor aztán támadt utána egy mély forgatag örvény, melyben, mint a leforrázott hangyaboly, keringett az összekuszált embertömeg. Az örvény egyre tágult, széles hullámokat túrva maga körül, melyek, mint a szökőkút lövelltek felfelé. Egy ilyen hullámhegy felkapott a hátára, felvitt a magasba, úgy, hogy még egyszer letekinthettem abba az ezreket elnyelő tölcserbe, s aztán kiköpött a torkából a víz-leviatán messzire...” Van azonban ennek az alvilági képzetnek egy elképesztően dekoratív, szinte spirituális nyomatékú ellentéte is. Ez a másik regényből, az Egy játékos, aki nyer címűből való. „Alant világított a tenger. Azaz az ünnepies, rendkívüli önsugárzás világítja meg egész egyetemét, amihez fogható túlvilági kép nincsen. Minden hullámgerinc sziporkákat hány, az evezőlapátról mintha tűzcseppek hullanának alá, s a habot hasító csónak után gyöngyvetéssel habzó fénybarázda marad. S a tündéri üvegtengerben ott alant a vizek birodalmának népei játsszák a maguk világtörténetét... A tengerfenék virágoskertje pompázik: tavasz van talán oda alant? Az állatnövények virág alakú fejei tátognak, a kagylók kitarják csodás kelyheiket, a százkarú salpa, mint egy izzó vasdarab, süvölt egyenesen végig a víz alatt, a pillangó alakú rózsánc, a tenger denevére röpköd szeszélyesen, a quálík százféle fajzata, fejkötőt, kalapot, koronát mímelve libeg, függő lámpás gyanánt a körül megvilágított

zöld hullámban; csodás alakú szalagok kanyarognak előre-hátra tekergő fordulatokban; s azok közt a tenger milliányi úszó szárnyas népe, ezüsttől bíbortól ragyogó pikkelyeikkel, tüskés hátukkal, lepénnyé szétterült gömbbé hordósult, kígyóvá elnyúlt idomaikkal, aranyként villogó merev szemeikkel.” Realitás, fantázia, mitológia – egyben. Mit számít az, hogy Jókaink a csodalények egyikéről-másikáról talán csak a Tour de Monde valamelyik minapi cikkéből értesült, esetleg valami ódon német lexikonból. (Nem állom meg, hogy ide ne idézzem a magyar szárazföldi-kisnemzeti fantáziálás másik mélytengeri látványát, egy félig-meddig ismeretlen Babits-versből: „Szeretnél élni kék hullám alatt / és hajókázni Némo kapitánnyal? / Mély tenger ismeretlen csabú mélyén / Szemlélni sok csodát: kövér halat, / aranykígyót, fejlábú szörnyeket, / rejtelmes formát, tajtékot, tarajt, / virágot, mely megnézve mégis állat...” stb. De azért meg is tud emelkedni a vers, hiszen így folytatódik: „Tengerben élünk; – mert mi más e lég, / melyet beszívok..., az ég – a szél – mi más e kék özön..., mint a titáni térnek óceánja?”) A másik kép középpontjában – az Itáliába utazók örök célpontja – Capri szigete. Ahova halni jön a regény talányos nőalakja. Íme a melankóliával színezett – alighanem – tapasztalati tengerábrázolat. Egy – lényegében – tenger nélküli ország költőjétől. „A tenger egyik fele ezüsttől csillogó zöld volt, a másik fele pedig élesen elmetszve, fekete, mint a tinta. S e tinta-óceán határán égett egy hosszú tűzvonal, a felhőkárpit és a tengerszín között, a leáldozott nap utófénye. A lángvonal között, mint egy tengerbe épített gúla, meredt föl Capri sziklaszigete...” És az idekívánczó látvány-émlék: „Álom volt a tengeren látott szivárvány, mely a víz tükrébe nézve teljes körré egészült ki, átölelve a közötte vitorlázó halászbarkákat.” A másik két regény – A játékos, aki nyer és A három márványfej – meghatározó tája az Adria és Dalmácia. (Különös, hogy ezek a könyvek, amikre korábban rálegyintett az irodalomtörténet, ma szinte csemegeként mondhatók a posztmodern olvasat számára.) A történetek a századelő romantikáját idézik (itt az álnéven élő kalandor hős, a szeszélyes csapongás a tér-elemek, az idősíkok és a nációk között, a távoli tájak meg a civilizáció és a természetes vadság jelképes szembeállítás stb.), de a leírásokban ott az elképesztő tudás és találékonyosság, kultúrtörténet és természettudomány, és valami olyasfajta ihletettség, amiről nem tudni, hogy a táj sugalmazza-e vagy a gátakat nem ismerő költői szenvedély. Ha szemet is hunyunk a mesék bizarrériái fölött, hosszan idézhetnénk azt, amit a Dalmácia történelméről és népszokásairól megtudunk, pl. A három márványfejben élénk tárt Ragusa-kép valóságos historiográfiai esszé, és ugyanez mondható el a másik regény Rovinj-ábrázolatáról stb. Jókai természeti képei felülmúlhatatlanok. És nemcsak a magyarországiak... A tenger varázsának, szépségének és borzalmainak festése a legkevésbé sem igazolják, amit az író hanyatlásáról nyekergett a kortársi kritika és a figyelmetlen utókor. Számptalan mondatot idézhetnék, szinte kéjelegve másolva ki őket másfél száz évvel ezelőttről. Például az illatokról. „Sehol annyi fűszer-illatos növény nem terem, mint a dalmata tengerpart szikláin. Minden

pázsit, bokor, cserje, rekettye csak úgy leheli ki magából az ambrát, a pézsmát, a tömjént: mikor február elején a tavaszi verőfény átmelegíti a buja tenyészetet, olyan illatár tölti meg a léget, hogy az ember egy más világ lakójának képzeletől tőle magát; e csába, illó mámorlégben az érzékek felmagasztosulnak, a kétértelműség minden ideget megittasít. Ezek az illatozó füvek mind bűnrészesek azokban az ábrándokban, amik e partok lakóit a rendes észjárástól elcsábítják. A virágoknak az illata a beszéd, amivel az emberekhez szólnak. Olyan tolvajnyelv ez, amit azok is megértenek, akik nem hallgatnak rá.” Ezt a mámort a „déli” Jókainál nem csak a közvetlen természeti élmény kelti, hanem az emlékek és a mindent áttelekíteni képes fantázia is. Gyerekkorának rózsákkal elöntött komáromi szigete, sőt a svábhegyi maga teremtette zárt, a külvilágot kizáró, asylum is ott van a szöveg háttérében, miként ott volt Az aranyemberben Noémi otthonában, és számtalan más műben. Idézhetném a bóra gigantikus rajzát éppen úgy, mint Abbázia tündérvilágát. Van azonban Jókai tenger-ábrázolatainak egy olyan visszatérő motívuma, ami a költőben haláláig el nem múló gyermeki szorongásról tudósít (tudjuk, kisfiúként hogy rettegett az élve eltemettetéstől), amely szorongás valamennyiünkben ott bujkál, ha beismerjük, ha nem. „Mélyen a tenger tömeg indigósötétjében jön közeledve valami sötét árnyék. Valami vízalattjáró hajónak lehetne nézni oly roppant tömeg... A víz lakói riadva rohannak szerteszét az útból; a delfinek sírása felhangzik a mélyről.” Az újkori posztmodern és popkultúrában Spielberg „Állkapcsok”-jának (Jaws) a rémvalósága festi azt, amit – emlékezhetünk rá – a mi drága Arany Jánosunk valaha már oly pontosan jelzett: „Mint ki éjjel...” A démon, akinek/ami nek „az étvágya örökkévaló”. Hányszor említi, még hasonlatokban vagy metaforizálva is, az Ótestamentom „leviátán”-ját, mint a „morfológiailag” meghatározhatatlan szörnyetegét a létezésnek. És hány meg hány alakban. Az iménti idézet egy irdatlan méretű cápáé, „pesce cane”, sikoltozzák a helyiek, amint egy tehénnel a szájában a mélyre bukik, „három öl hosszú”, a szeme, mint a tűz, orrából süvít a forró füst, megbabonázza az embert, ha fegyvert mer fogni rá. Több mint dermesztő olvasni azt is, hogy az Adria rémét éppen úgy csak felrobbantani lehet, mint újkori amerikai rokonát az óceánban... Jókai fantáziája persze itt sem nyughatik. Dabóza, tengeri szűz, tengeri nyúl... A három márványfejben – a Jókai-regényszövegeknek talán a legkülönösebbjében, ami olyannyira az, hogy a cselekmény kénytelen egy folyamatos kommentelést kitalálni maga mellé, aki így minősíti a történetet: „valóságos humoristico-szентimentális válfaja a romantico-realisticus irányműnek” – ezt a három rémalakot hagyja előbukkani a szerző önnön borzongó lelkéből, mint a „csáb” és az „ős-eredeti vadság” felülmúlhatatlan kombinációját – az éneklő hiénából, a tizenöt láb magas szirénből és egy halálos mérgező szőrös tengeri valamiből... Mi tagadás, Jókaival szemben védtelen vagyok, ahogy Arany Jánossal szemben is, és ahogy múlnak az évek, egyre inkább. Jókai olvasása abba hagyhatatlan. És ha belenézünk azokba a könyveibe, amelyek Észak-Magyarországra visznek, vagy Er-

délybe, a Dunántúlra, és persze az Alföldre... Meg külhonba, minden égtáj irányába, és távolabbnál távolabb, sőt föl-föl a firnámentomon is túlra...

Szakmai múltam – ha nem kevés nagyképűséggel fogalmazhatok így – első évtizede egy kétéves Madách-filológia időszakától eltekintve a régi magyar irodalom jegyében állt. Ha innen el is sodortak véletlenek és másfajta kihívások, soha nem adtam föl az érdeklődésemet a XV–XVIII. század iránt, máig élvezkedem ebben a nyelvi tengerben. És ebben a magyar spiritualításban. Többek között ezért is kedvelem a református eklézsiát, mert ugyan a magyar nyelvű Szentírást, a „Károli”-t vagy ötszáz éve állandóan igazgatják az elérhetetlen szöveghűség és a mindenkori jelen nyelvi állagának megfelelően, de Szenczi Molnár zsoldáraihoz nem lehet hozzányúlni. Az bizony félezer éve ugyanúgy szól. Ahogy kell. Most se állom meg, hogy míg Jókait, Adyt, Babitsot, Dsidát, Zalánt, Géczit, meg azokat böngészem, akik a XIX. századból, s valamivel utóbb már aligha férnek ezekre a lapokra, Wesselényi Polixénát, Justh Zsigmondot, Tormay Cécilt stb., a mind számosabb meleg felé kalandozó és beszámolót író „turistát” (Herczeg Ferenc jachtja az Ádria hullámain...), tehát nem állom meg, hogy oda ne óvakodjam a könyvespolchoz megnézni, hogy – no, merre is jártak eleink. Már ha muszáj volt – bujdosásba, jeles külhoni protestáns iskolák felé, katolikus papként, ahova Róma, katonaként, ahova a császár parancsolt, vagy erdélyi fejedelem követeként Bécsből a Portáig. Akadt egy nagyváradi kardkovács, aki csak azért indult neki Spanyolországnak, hogy az arabok damaszkuszi pengéjének titkát ellesse. Merre is jártak, mit láttak Délen? Így került kezembe mostanában könyvespocaim második vonulatából, az a füzetke is, ami Széchenyi Zsigmond itáliai körútjáról (1699-1700) tudósított, s amelynek vulkáni kalandját előbb már idéztem, és így most néhány naivan álmélgató régi szövegecske. Itt van például az első leírás arról, hogy milyen is az egyiptomi piramis belseje – szerzője egy rabságba esett ifjú, Huszti György, a XVI. század első felében, aki félig-meddig kényszerűségből részt vett bizonyos török hadmenetekben elkeveredve egészen Indiáig. Az Ószövetséget követve felmegy a Hóreb hegyére, egészen a csúcsig, ahol Mózes megkapta a törvénytáblákat az Úrtól, szól az itteni „ős”-keresztények és arabok nem éppen felhőtlen viszonyáról, de nem felejtkezik el majdani latinul tudó olvasóit értesíteni arról sem, hogy egy másik úton lejöve a szent hegyről megkóstolja a kalugyerek borát, ami – „vörös bor volt.” Íme most meg itt látjuk Itáliában dicső nagyurunkat, II. Rákóczi Ferencet, nem ugyan, mint bujdosó fejedelmet, hanem mint tizenkét esztendőes ifjú zarándokot, aki Borsheim bárója álneven lép olasz földre. Kései Vallomásaiban ad számot útjáról, sok várost és teret bejár, lejut egészen Nápolyig, de az alighanem izgalmas események élénk színekkel való megjelenítése helyett többnyire a kegyes hangoltság uralkodik el a képeken. Velencében efféle rabulisztikával él. „Új látványosságot nyújtottak a számomra a templomok, a paloták és a tengerre épített büszke épületek, ugyanis a világi élethez már hozzászokván és magam is elvakulván, nem tudtam szememet elfordítani, hogy lássam és csodáljam a Te

türelmedet és irgalmasságodat, mellyel a vétkek és borzalmas bűnök tengerén úszó várost megőrzöd, és amellyel felfüggeszted igazságod jobbját a magukat kereszténynek valló, de pogány életet élő oly sok ezer ember fölé.” Mindemellett figyelmet érdemel a „tenger” szó kettős, valós és metaforikus jelentése ugyanegy mondaton belül. Rómáról több minden más mellett egy ilyen képet közöl. „... jóllehet véletlenül – a város nyilvánosházai között elhelyezkedő egyik házban kaptam szállást. Alig nyitottam ki az ablakot, sok nőt láttam a szemközti ablakokhoz sietni, akik szemükkel, jeladásokkal, vágykeltő és csábos mozdulatokkal akartak csapdába ejteni. De te, ó legfőbb Szeretet, szemérmertlenségüket az én megmentésemre használtad föl, ugyanis szégyenérzésem nem állhatta sokáig pillantásukat. Röviddel érkezésem után megkezdtem szokásos vívó- és táncgyakorlataimat, melyekhez geometriai, történelmi és földrajzi tanulmányokat is kapcsoltam, s a templomlátogatásban és a napi misék meghallgatásában szorgalmasabbá váltam”. Utólagos pótlásként iktatok ide egy kurta szakaszt Bethlen Miklós önéletírásából, aki jó pár évvel, mintegy szűk negyedszázaddal Rákóczi előtt járt Itáliában és aki osztrák fogságban jegyzi majd le emlékeit, éppen a Rákóczi-szabadságharc kitörése után. Bethlen művének őszintesége szinte példátlan a magyar régiségben, de a szemérmes-gátlásos magyar irodalom újabb szakaszaiban is. Mindenféle zsidó és nem zsidó kerítők környékeznek őt és társát, utóbbit nem is eredménytelenül. Ez az útítárs meséli, „hogyan az ő Luciettája néha hajnalban, mikor ő a hasán munkában volt, meghallván az Ave Mariára szokott harangozást, mindjárt kapta a feje alól az olvasót, és mondani kezdte; melyről ő, mint igen egybe-illetlen dologról, szitokkal intvén, azt felelte: Láss ahhoz te, én ehhez.” Valószínűleg a Thökölyvel kibujdosó Komáromi Jánossal kezdődik a déltengeri szörnyetegek (csudák!) megelevenítése a magyar irodalomban. Ő az Égei tengernél járt. Látta, hallotta, kitalálta, összetévesztette valamivel. „Most csak egyik csudáját a Fejér-tengernek előhozom, mely neme a sziréneknek, egészen szőrös ember, majomábrázatja vagy, az férfinak nagy haja, nagy bajusza szokott lenni, két lába, két keze, öt ujjai körmei mindeniken, lábai rövidek, az farka pedig mint a delfinhalnak. Az asszonyoknak is nagy haja, csecsei; egy párt szokott fiadzani, kiket csecsen szoptat, az kezekkel fogják meg a halakat, s azzal élnek, derekokig mutatják ki magokat az tengerben, de ki is jönnek a tengerpartra s ott a meleg fővényre feküsznek, rettenetes hortyogással alusznak; sőt a tenger kőszikláiban a szárazon barlangjok vagy, abba kijönnek, ott játszódnak, ha embert sejdétanak, nagy morgással beszaladnak a tengerbe.” Alább „ember-halnak” nevezi őket, próbált is utánuk menni, de csak a bőrüket látta a halászoknál... Ezt a bőrt „derékfájás ellen hasznosnak tartanak viselni”. Komáromy valóságga megszállottja lett a vízi csudálatosságoknak. Konstantinápolyban a várkapu felett „vannak rettentő nagy cethalcsontok felfüggesztve, feje, hátgeréncse, oldal-tetemei napnyugot felől.” Az embernek eszébe jut a budai Bécsi kapunál hajdan kiakasztott óriás szörnycsont, amit a népmonda Toldival hozott kapcsolatba, akit – mint fentebb említettem – „tenger csudája-

ként” gúnyolt az utca embere. S lám egy leírás, ami meg azokat a mesemondásokat idézi föl az emberben, amiket Dürer jegyezhetett le és meg, örökéletű rinocérosza megrajzolásához. „Megköltéséhez”, hogy Jókai kedvenc szavával éljek. „Láttam én ebben a városban (vagyis: Konstantinápolyban) egy zsidó doktornál egy egész nagy krokodilust is, ki az embert elébb megsiratni, azután megenni szokta. Mint egy legöregebb (azaz: legnagyobb) vidra, halhéjas forma, erős bőrű farka, négy kurta lába, ... a feje, mint a kutyának, alul is negyven, felöl is negyven fogai az állaiban, a Nilus vizében terem, irtóztató állat, egész testestül volt megszáradva. Azután is láttam annál nagyobb krokodilust, mint egy hajócska, borzasztó azt látni.” Látott persze sárkányfejet is, „és egy nagy sárkánybőrt, kit hogy a fegyver már nem fog, már elhiszem, hogy az ő bőrén kívül levő hajas páncélforma haját láttam, és az ő irtóztató sűrű fogas állat, hosszú farkát.” Rézmetsző legyen a talpán, aki ezek alapján munkához mer fogni. Külön műfajt képeznek a Dél kultuszának a művelésében a jeruzsálemi zárandoklatok leírásai, ez egy másfélezer éves vallásos itinerárium formára megy vissza, máig sokan művelik. Mi tagadás, hogy szerénységem is több részletben tette ezt, sőt egyik könyvem hátsó borítójára egy olyan ösöreg fát fényképeztem le az Olajfák hegyén, amiről azt mondta egy öreg szerzetes, hogy látta a Megváltót. Jóleső megnyugvással olvasom Pécsváradi Gábor 1519-ben Bécsben megjelent könyvében, hogy némely fa törzsén is meglátszik, „hogy alighanem még Krisztus idejéből maradt ott.” Ezek a szentföldi beszámolók a jövő zárandokok eligazítására szolgáltak, de nem nélkülöznek olykor némi privát bájta. Pécsváradi írja pl. arról az üregről, ahol a kereszt állt: „Ez az üreg, miként az hívő lélekkel szemlélhető, tele van Krisztus drága vérével, amely isteni tagjaiból a keresztben lecsurgott. A mondott üreg két arasznyi mély, és az alján kétujjnyi, a közepén arasznyi széles, följebb a felszínnél egy arasznál valamivel több. Úgy, hogy az ember feje belefér. Magam áhítatosságból többször is beledugtam a fejemet.” Vagy: itt meg itt egy „bemélyedés előtt áll egy nemcsekély terjedelmű fa. Ezen a helyen fűrészelték ketté fafűrészszel Izaiás prófétát” – fontos információ, hogy nem valami ódon – afféle húros – gatterral, hanem „fafűrészszel”... És végül a zsidók és az evangélium legszentebb vizéről, a Jordánról. „A vize a medrében zavaros. Annak ellenére, hogy az íze kellemes, mégis valahányszor üvegedénybe vagy más effélébe merítenek belőle, néhány nap múlva bűzleni kezd. De nem kell vele törődni, mert újabb néhány nap elteltével a szag is és a zavarosság is megszűnik, és megmarad a kristálytisza, jóízű víz.”

Az irodalmi és a folklór-emlékezet mezsgyéjéről, a régi itáliai katonáskodások emlékét idézik némely névtelen magyarok. És nemcsak a napóleoni harcok éveit – 1792–1814 –, hanem már előbből is, majd a XIX. század közepéről, fölérősítve az első világháborútól. Az 1860-as évek szárd-piemonti-francia-osztrák, majd a porosz-olasz-osztrák harcainak idejére még Gárdonyinál és Tömörkénynél is találunk szívszorító emlékeztetőket, amikben meg-megvillannak a szegény katona közvetlen (táji) élményei is. Ezekről a „közemberi” régiségek-

től, és most nem csak a katonák emlékeire és emlékeztetőire utalok, nem várhatjuk el azt az álmélkodó döbbenetet, ami az újabb, vagy a régebbi, de iskolázottabb szerzőket elfogja a mediterrán világ nagyszerűségei közé jutva (mint hajdanában Kisfaludy Sándort), ők nem keresnek semmiféle tájba rögzült értékeket, közvetlen benyomásaikról tudósítanak, esetleg ismeretszerző törekvéseikről, és csak ritkán meglepetésükről, ha valami kuriózum akad az útjukba. Visszatérve a kényszerbesorolt magyar kövitézekre: lényegében egy panaszáradat kulisszái az itáliai tájak és városok. Ami olykor nem nélkülözi az idegen táj („görbeország”) és nép utálatát sem (az olasz nők paráznak, az étel borzalmas, álszentek még a papok is stb.), amibe a korábbi századok itthoni tapasztalatai is beszüremkednek néhol: tudvalévő, hogy kereskedőket vagy a szőlőhöz értéket nem ritkán küldött hozzánk Itália. Nem hallgathatom el, ha már szó volt Tokajról, mint a dél nyugati géniusz legészak-keletibb előőrseről vagy utóvédjéről, kérdés honnan nézzük, hogy az itteni borászat felvirágzásához bizonyos „latinok” (Olaszliszka), ugyancsak hozzájárultak. Be kell ismernünk még azt is, hogy vulkáni boraink borát, a furmintot már Horatius is megénekelte... Hadd idézzek szegény Rákóczi úrfi kalamitására emlékezve is egy strófát: „Miként az katona kaszárnyából kimén, / Mindjárt azt kiáltják: Vinye, ungrész, vinye, / de rég vártalak már, hogy lenne csávári (?) / Forró természetem gyere megoldani...” Egy kéziratos versgyűjtemény szerzője említi, hogy elvezényelték Dalmáciába is, Hvarban természetesen ő is lát egy irtatlan bálnacsontot, Korculán egyik társa gyilkosságba keveredik, és Raguzában ül a börtön mélyén. És egy újabb kitérő... Legnagyobb megdöbbenésemre ezzel a néprajzi aprósággal mint az annó, a „békében” az újvidéki egyetemen oktatót jug.magy.irodört. tétellel találkoztam a napokban. Mostanában megtudtam, hogy Balázs Attila „újraírta”, azaz regényesítette, azaz „memoárizálta” az „ottani” irodalom történetét, amit a Kortárs Kiadó jóvoltából korrektúrában elolvashattam. Döbbenetes avantgard regény a déli végekről, ennek egyik szakasza az ún. Kopácsi Daloskönyvről szóló. Mindenesetre bő félszáz év elmúltával, Jugoszlávia megszűnése és a jugoszláviai magyarság sorsának (há)borús zárójelek közé kerülése után „helyére kerül” – számomra biztosan – az a magyarellenes „tudományosság” is, aminek jegyében valaha Bori Imre olyan helyi irodalomtörténet megkonstruálására vetemedett, ami 1918 és 1945 aljas történelmi ítéletét a teljes magyar históriára kivetítette. Lehet-e írni bármilyen szempontú magyar irodalomtörténetet, amiből mindenki hiányzik, akinek a klasszikus debreceni monda szerint nem „errefelé vágják el a köldökszinórját”, tehát hiányzik Berzsenyi és Arany, Jókai és Mikszáth, Csokonai helyett Hoblik Mátyást kell tisztelnünk, Petőfi helyett Szulik Józsefet, József Attila hiányában (szegény) Simokovics Rókuszt, és mit kezdjünk a – valószínűleg érdemdús – Kvazimodó Braun Istvánnal... És ha efféle „címet” is számontartásra ajánlanak: Sulhof József – Kémháború az atomtitkokért... Illyés „magánszorgalmú kutyaí” azért is ötlenek föl most, mert Borinál, az MTA tagjánál, aljasabb támadást kevesen engedtek

meg maguknak Illyés Gyula ellen. Apróság, de Balázs Attilától arról is értesülök, hogy akadt még Dalmácia regény odalent: Szenteleky Kornél Isola Bellája. Tehát Dalmácia: „híres ország ez, boros voltáról, / és tengeren való hajókázásáról.” Visszatérve szegény-szerény régiségeinkhez, megjegyzem, hogy akadna idézni való még versben is, prózában is, az egyik szöveg személyes tapasztalatból készült, amaz meg mástól átvett dolgokat ismétél..., de egy különös alakot hadd hozzak még szóba, aki oda is eljutott, Afrika közepébe, ahova Conrad meg Céline. Meg, hogy el ne felejtsem, André Gide is, aki tizenegy hónapot tölt Kongóban. A Kongói utazás és a Visszatérés Csádból Illyés Gyulát bátorította föl arra, hogy az ember alatti létezés magyar terepét, „a puszták népének sorsát” feltárja. Babits úgy érezte – hiába a nyelv és stílus mélyáramai... – hogy ifjú pályatársa „a tengerfenék titkai közé” szállt alá. És – adjuk meg a képzettársításnak a magáét továbbra is – még egy mondat Conrad kapcsán. Sokan észrevették, hogy Francis Ford Coppola Apokalipszis most című lidérces hátsó-indiai háborús moziját nem kis mértékben az Odüsszeia ihlette, de a legdurvább elemei nem jöttek volna létre A sötétség mélyén nélkül. Hogy is van ez? Egy évszázados Afrika-mélyi történet megjelenik, mintha ott teremtődött volna, közelmúltunk Indokínájának a legmélyén, miközben Észak Walkürjeinek tomboló zenéjére repülnek menetkötelékben a harci helikopterek. És mi van a célkeresztjükben? Mi? Nos, az a magyar, aki eljutott Afrika dzsungeljébe egy Torday Emil nevű fiatalember, a Belga Bank hivatalnok volt. Ő is megértően ír az őslakosok természetéről és hiedelemvilágáról, sajnálkozik sorsuk nyomorúságán, ám nem tagadja, hogy „kincses szigetet reméltem, de dögletes mocsárvilágot találtam.” Az egyetlen magyar ember lehetett, ideértve a vadászokat is, akit egy orrszarvú taposott nyomorékká. A mi örök orrszarvúnk...

Mikes Kelemen megérdemli, hogy új fejezetet nyisson. Nemcsak klasszikus szépírói értékeire és megrendítően férfias tartására emlékezve, hanem azon életrajzi oknál fogva, hogy ő volt a számon tartható magyarok között az első, aki a mediterrán Délen telepedett le. Ez a sor napjainkig nem mondható túl hosszúnak, legalábbis azoknak a listája, akik maradandónak tűnő írásokban örökítették meg itteni évtizedeiket. Az mindenesetre bizton állítható, hogy nagyobb nemzeti katasztrófáink után nem Spanyol-, Olasz- vagy Görögország volt a kívándorlók fő iránya, ha persze akadtak is ideköltözők; zömmel olyanokra emlékezhetünk, akik csak időlegesen keveredtek ide, esetleg újabkori „északi” és „nyugati” emigrációban élve délre költöztek nyaranta, vagy azért, mert itt kellemesebben és viszonylag olcsóbban lehetett penzionátus állományba vonulni. Nézzünk pár nevet csak hirtelenjében és minden különösebb értékelés nélkül. A közelmúlt évek híre, és jobb, ha eltekintünk a szerző nevének politikai konnotációjától, hogy Péterfy Gergely Umbriába költözött – neki mindig erős történelmi vonzalma volt a déli tájak iránt, emlékezhetünk A kitömött barbár idevágó motívumaira... Márai életművében kulcsfontosságúak az itáliai évek... Hosszabban időzött itt a globetrotter Faludy, Szőnyi Zsuzsa és köre, Bruck Edit,

Tűz Tamás... Cs. Szabó is élt egy darab ideig Rómában meg Firenzében..., talán lakott is itt (mindenesetre az olasz föld varázsa alatt élt) Kabdebó Tamás (miután visszatért Európába Guyanából)..., a régebbi időkből nyilvánvalóan kihagyhatatlan a latin művészet megszállottja, Tormay Cécile és az Adriát saját jachtján beköboroló Herczeg Ferenc... Megjegyzem, hogy Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése, ami Roma summus Amor címen jelent meg, szinte katalógusa az Itália iránti rajongás „tematikájának”, ám emellett egyik utolsó megnyilvánulása a klasszikus „személyközi” írásos kommunikációnak. Az 1999-ben kelt előszóban beszél erről Szőnyi István leánya. „Sok mindennel együtt, ma a levelezés is kiment a divatból. Az egymásnak faxon, telefonon üzengető emberek fel se tudják fogni, mit jelent az, ha barátunktól, barátnőnkől híradást kapunk, önvallomást, melyben kiönti lelkét, közli gondolatait, vagy egyszerűen csak örömet talál abban, hogy beszámol mindennapjairól. Így a legszürkébb kis esemény is színt kap, és a régi leveleket olvasva elcsodálkozunk, hogy tulajdonképpen milyen érdekes, izgalmas, mulatságos volt az életünk!” Hol van ma már a fax és hol volt akkor az SMS meg a Facebook... Valóban a levél volt a távolság leküzdésének eszköze, mindenféle szétszóratás, szabadsághiányos röghöz kötöttség, kényszerű vagy passzionátus utazás idején, és egyben az idő megőrzésének – többnyire önkéntelen – biztosítója is. Az olyasféle műfajválasztásokat és -változatokat is ideértve, sőt, mint a Mikes-féle fikciós leveleskönyv.)

Ha aránytévesztés, ha nem, ha merő szeszély, ha nem, ideidézek egy olyan íróat, akiről már életében lemondott az irodalom, az irodalom, amelynek művelői nem bírják elviselni, ha egy céhbéli egyszerre vágyik a kollégialis elismerésre, meg a hatalom tapsaira és aranyaira. És aki ráadásul, balvégzetére, nem is olyan haj, de nagy tehetség... Vizont férfiként is elviselhetetlenül stramm, arbiter elegantiarum, sportban, nők között, párbajban legyőzhetetlen, az Arany János-szobor Toldijának a modellje... 1929-ben ő a zsűri elnöke az első országos szépségkirálynő-választásnak, ő „veti át Simon Böske vállán a hímezett selyemszalagot”... (Aki aztán Miss Európa is lett. „Szegény kicsikém” – így Márai.) Ezekkel a masculin attribútumokkal, finoman szólva is, Pekár valóban kivételes alak volt a magyar írók között. Jellemző, hogy talán csak a robotstusan erős fiatal Krúdyval keveredett élénkebb kapcsolatba, nőügy volt ez, hogy aztán politikai afférré korszakosuljon. Pekár Gyulát évtizedek óta elő-előveszem, és – mivel keresek – találok benne értékeket. Műveltsége imponáló és amire a kortársak irigykedve legyinthettek, ah, egy életművész..., az az, hogy erőteljes konzervatív-nemzeti világképét soha nem tartózkodott szembesíteni bizonyos modern „hangulatokkal”, és honi tapasztalatait, valamint politikai elkötelezettségét a nagyvilág kínálta élményekkel. Korántsem egy pusztai tapló. Legalább öt nyelven beszél. („Oszt, mire megy vele?” – tartja a vállvonogatós bugrisság.) Ebben a tudatos ízlésnyitottságban és kulturális szintézisápolásban rokona a fiatal Herczegnek és a századelős Tormay Cécilének. Akikkel, ha nem is együtt és ugyanazon indokkal vagy indoklás nélkül, de párhuzamosan ítéltetett örök el-

hallgattatásra. Kiszámolták, hogy tizenegy évet töltött külföldön. 1898-as könyve, a Délen és éjszakon, ma is élveztetően színezi az utazás valós tapasztalatait a kultúrtörténettel, némi szociológiával, és valami századfordulós „életlihegessel”, némi geil, modoros szecesszióval, izgatott erotizmussal. Alapmetaforája vándorlásainak (ezeken persze igencsak komfortos, sőt elegáns utakat értsünk) az a valamennyiünket átható dilemma, ami az Észak és Dél közé vetettségünk következménye, régi századaink óta, ha ezt hajdan nem is tudták-tudtuk megfogalmazni. „S én az éjszaki barbár úgy vonzódom az aranyos napfény után, mint a... normannok. Valami vonzotta őket ködös hazájukból dél felé, ahol télen nincs hideg, ahol a természet egész évben bíborban jár, s ahol a nők oly szépek... Más Istenek birodalmába értem, e rótszakállas és rőthajú tagbaszakadt skandináv Istenek országába, akiknek karja nem illik ölelésre, hanem a Thor rettenetes pörölyének a forgatására van teremtve..., az észak természeténél fogva protestáns és moralista, a dél dogmatikus, katolikus és epikureus.” Azaz: „szerelmeskedni remekül lehet a 'galanterie' nyelvén, franciául, de szeretni csak az északi nyelveken tud az ember igazán.” (Tudom még belelapolásra ajánlani Pekár nagyszabású és fokozhatatlan izzású Don Juan monográfiáját is.) A világvégi fjordok között „a szem ernyedten fárad el, mert hiába keres valami, egy színt: a zöld színt...” Ez egy íróhoz méltó észlelet. Ha az északi pszichére gondolunk, feltételezve, hogy van ilyen, természetföldrajzi magyarázatul elég egy kis morbid életkép, ami a maga a természetesség: „Télen olyan sziklakemény a föld, hogy a halottat sem lehet eltemetni. Mit csinálnak ilyenkor a hegyi norvégek? Besózzák a holttestet, s öreg ládájukban úgy őrzik a szobában tavaszig, amikor a föld majd meglágyul és szívébe fogadja a szerencsétlen halottat...” Hol is hagytuk abba a fősorolást? Lénárd Sándor Dél-Amerika előtt egy évtizedig Rómában lakott... Spanyolországhoz kötődik, mint köztudott élet végén Nyírő József, ide a régen elfelejtett Vaszary János... Hosszabb időket szokott eltölteni Londonból jöve Dél-Franciaországban Sárközi Mátyás. Ugyanezen a tájon talált végleges lakhelyre a hallatlanul érdekes sorsú művelődéstörténész, Marcell Péter, aki borait közvetlenül a határ másik oldalán, egy genfi pincében tartotta, és odaautózott minden üvegért (előfordult, hogy én adtam a társaságát...), évekig Afrika mélyén volt gazdasági szaktanácsadó, nem is beszélve sokszori indiai időzéseiről, Csoma nyomában... A trópusokon dolgozott a hajdani recski fogoly, Jónás Pál... Miklós Jutka, akinek neve a századelős Holnap antológiából csenghet ismerősen, szalont működtetett a marokkói Rabatban, Saári Éva a svájci SMIKK szervezője Gabonban működött valamikor olajkutató geológusként... És ki tudja, ki még? És hol? Felvidékiekről nem tudok, erdélyiről is csak egyről, a régiségből, de ő aztán... Hát Jugoszlávia magyar írói? Térjünk csak vissza hozzájuk – persze az 1990 előtt időkre, amíg volt Jugoszlávia, és amíg volt a Jugoszláviává maszkírozott (értsük, ahogy értjük) Szerbiának vagy Titoland-nek tengere. (Titónak volt, de mennyire, bár a vezér pedigréje, több mint kérdéses. Még az sem biztos, hogy horvát volt.)

A palicsi tó mellé letelepedett Tolnai Ottónak volt egy apercu-je évekkel ezelőtt, amely szerint a jugoszláviai (bácskai-bánsági stb.) írókat az különbözteti meg az összes többi magyar írótól, hogy nekik van tengerük. Nagy vihar követte ezt a megjegyzést. Nekem se nagyon tetszett, átsugárzott rajta az a „másság dolyfét” nem is leplező „helyi színezet”, amely a kezdetektől meglehetősen elszigetelte az ottaniakat a Kárpát-medencei íróársaktól. Meg aztán „tárgyilag” sem egészen állja meg a helyét. Én ugyan – szó mi szó –, csak Podolszki Józsefről tudtam, aki betegsége miatt Zárában telepedett le (a következő évben meg is halt szegény), meg arról, hogy Ladik Katalinnak volt háza valamelyik szigeten. Megjegyzendő, hogy a horvát-szerb háború következményeként a győztesek minden szerb ingatlant erőből kisajátítottak Dalmáciában, így pórul járhattak a szerbiai illetőségű vajdasági magyarok is, ha esetleg volt ott nyaralójuk. Bizonytalanságot belátva felhívtam barátomat, Fenyvesi Ottót, aki – talán több – tucatnyi íróársával 1991-ben a hadbahívás elől menekült Magyarországra és most – mit tesz Isten – a Balaton-felvidéken, a magyar Tempevölgyben él, hogy világosítana föl ebben a kérdésben. Szívesen utánoznám, ha tudnám Ottónak, a régi lemezlovasnak és mindhalálig rockernek lassú, csöndes, dörmögő-dünyögő, vontatott és meg-megszakadó beszédmódját, ehelyett csak a lényegét hadd rögzítsem. „Mi szegény legények voltunk..., nem is álmodtunk efféléről. A káderek persze..., a magyarok is, az irodalom környékéről is, majdnem mindnek...” Az Adria-élményre mondott azért egy-két nevet, jelentéktelenebbeket annál, hogy ideírjam őket, egyedül Domonkos István (ő is dzsessz-zenész volt, persze) pályakezdő, 1969-es, rovonji regényét (A kitömött madár) említette emlékezetes darabként. Ottó szerény volt, én meg feledékeny. Tavaly jelent meg ugyanis Veszprémben Mély vizek, magas hegyek címmel egy balkáni útleírása Fenyvesi Ottónak. Mányoki Endre búcsúztatásán kaptam kézbe tőle. A Balkán szellemiségének, történelemben ágyazottságának és „antropológiájának” kivételesen érzékletes bemutatása, kicsit nosztalgikus, nem kis mértékben avantgárd. Magyarországi születésűnek több mint különös az, ahogy a balkáni tér „szülőföldként”, „felnevelő térként” jelenik meg. Különös és éppen ezért hiteles. Benne is élni, de soha honossá nem válni. Bár az utazás hegyek és vizek között, zömmel a szárazföldön vezet, ott van mindenhol Dalmácia mint háttér. Ami a Mediterráneumot jelenti, a fentebb emlegetett Jókai tenger regényeinek ősi és regulázhatatlan mögöttesét. Nem akarom átírni azt, amit összeírtam a Földközi-tenger soknemzetiségű, ám mégis „valahol” egynemű kulináriájáról, de az az összefoglalás, amit itt kapunk Albánia és Macedóni ételeiről, ugyancsak odailene. Salce kosi, tave dheu, pace... Megjegyzendő igazság: „A nőt és a húst kézzel fogjuk, a szénát pedig vasvillával.” (És aligha csak a szénát...)

Tehát Mikes Kelemen Rodostóban, a Márvány-tenger partján... A bujdosás, sőt az életfogytig tartó bujdosás magyar jelképe. Sorsa abban is példátlan, hogy életének nagyobbik hányada, teljes férfi- és öregkora ugyanott zajlik, a teljes kiszolgáltatottság és reménytelenség állapotában. És valami sajátos féltelmi-

ségi helyzetben. A mediterráneum keleti peremén, ahonnan szinte átlátni Ázsiába. Leveleskönyve sem nem krónika, sem nem népismereti tájékoztató, nem is szimpla magánkalendárium, vagy anekdotagyűjtemény, nem tudósítás, de nem is valami önelemző memoár. Bár mindenből van benne észlelhető hányad. Fikciója szerény: egy képzelt rokoni asszonyszemélyhez fordul írás közben, ám ez a narrációs ötlet legfeljebb a beszédmód gáláns-rokokós-erdélyies jellegét hivatott erősíteni, számottevő fikciós hatása nincs. Marad kedvesen naiv irodalmi szerepjáték. Bár a rodostói leveleskönyv mintadarabja a magyar irodalmi régiségnek, se különösebb széptani vagy lélekelemző szándékosságot ne keressünk benne, se olyan megfigyeléseket, amelyek a dél varázslatához adnának korai adalékokat. Mikesnek eszébe nem jut, mert nem is juthat, hogy végzetéből valami esztétikailag érvényeset sajtoljon ki, más a vilásképe és írástudói elkötelezettsége. És nem csak az esztétikum teremtésének hajlama hiányzik belőle, hanem az is, hogy akár a természetnek, akár az általa megtapasztalt történelmi pillanatoknak a különöségeiben a nagyszerűséget és a szépséget is észlelni tudja. Még az az állítás is megkockáztatható, hogy „hegyi ember” volt, számára a havasok látványa volt a meghatározó tájélmény. Nincsenek is szavai a természet szépségének megjelenítéséhez: „...mi itt igen szép kies helyt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik... Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező...” stb. Vagy egy verses betétjében: „Tavaszi kezdete igen rút, / És a vége a széptől fut...” Viszont neki is van szeme a kuriózumokra. „...az udvaron olyan nagy szőlőtőt láttunk vala, mint egy nagy szilvafa. Abban sem hazudok, ha azt mondom, hogy a szőlőszem is volt rajta olyan nagy, mint egy nagy szilva. De a csudálatos, hogy egyfelől az ágain ért szőlők volnának, másfelől még csak tiszta egres volt, másfelől pedig még csak akkor kezdett virágozni. A három része az esztendőnek, hogy mint munkálkodik a szőlőtőn, itt egyszersmind meg lehetett volna látni.” Ilyen szőlőtöveket a legegyszerűbb bulgáriai panelházak falain is láthatunk, de a Kárpát-medencében már nemigen, egyelőre legalábbis... Örömmel jelenti, hogy lát végre elefántot is, „aki felől gyerekségetől fogvást hallok beszélni”, legjobban az „orrát” csudálja, főleg azért, mert „az orra végéből jó ki egy olyan fityelék, valamint a pulykának”, mindent el tud ezzel végezni. „Akit pedig azzal megüt, az meg vagyon ütve.”

„Sok régi monda beszél elsüllyedt városokról, melyek most a tenger fenekén fekszenek. Holdfényes éjszakákon néha belátni a tenger alatti palotákra, márványterekre; és végzetes órán a tengermélyi harangok hangját is lehet hallani. Egy ilyen elsüllyedt várost hord magában minden ember.”
(Szerb Antal)

„A tenger tulajdonképpen nem más, mint egy hatalmas hallé.” (Cserna-Szabó András)

Lengyelország (Polonia. Hommage a Jacek Malczewski)